Najdete nás na Novinky.cz, Facebooku i Twitteru.

citát čísla
Kdyby literatura opravdu měnila svět k lepšímu, už bychom si toho všimli.

Jan Němec
v rozhovoru
Ať múzy ve válce křičí

Salon
PŘÍLOHA PRÁVA
1301
3. listopadu 2022

Spisovatel Jan Němec:

Ať múzy ve válce křičí

Štěpán Kučera

„Nemám nic proti angažovanosti, jenom bych řekl, že v případě literatury to opravdu musí být angažovanost existenciální, až potom politická nebo společenská," říká spisovatel **Jan Němec**. Nedávno v nakladatelství Host vydal knížku *Liliputin. Povídky z války*, v níž reflektuje probíhající válku na Ukrajině a její dopady na lidské osudy.

Foto David Konečný

JSN Mění literatura svět k lepšímu?

Kdyby literatura opravdu měnila svět k lepšímu, už bychom si toho všimli. Svět by asi musel vypadat jinak, vzhledem k tomu, kolik knížek každý rok vychází. Četl jsi román *Roky* letošní nobelistky Annie Ernauxové? To je to, co literatura podle mě může dělat: ukazovat, jak se svět mění bez ohledu na naše přání. Ale současně Ernauxová předvádí i to, jak se v čase mění náš pohled na svět, a do toho už literatura zasahovat může.

JSN A zároveň svět v čase mění náš pohled na literaturu… V autorské poznámce k *Liliputinovi* píšeš, že jsi tak dlouho říkal, že „literatura potřebuje odstup", až jsi napsal rychlou knihu bez odstupu, bezprostředně reagující na válečné události.

Je to tak. Jsem asi skeptický k možnostem literatury měnit svět, ale snažím se být otevřený vůči tomu, jak svět proměňuje nároky na literaturu. Myslím, že literatura má být účastná a svědčit o tom, co se kolem děje. Nemám nic proti angažovanosti, jenom bych řekl, že v případě literatury to opravdu musí být angažovanost existenciální, až potom politická nebo společenská. Nemá cenu psát romány, když chceš jenom říct, že si něco myslíš.

JSN A posouvá se nějak význam literatury v časech války? Máme sklon spojovat si hlas spisovatelů s hlasem humanity, ale i z nedávné historie známe dost protipříkladů včetně role, jakou sehráli básníci a intelektuálové v rozpoutání války v bývalé Jugoslávii…

Literatura nemění svět k lepšímu a není pouze hlasem humanity. To první je iluze, to druhé snad může být ideál. Ideály jsou určitě lepší než iluze, ale pořád jsme ve sféře představ. Mohl bych ti tady říkat: věřím, že literatura má přispívat k obecnému blahu a bojovat proti nespravedlnosti. Jenže právě jako spisovatel cítím, jak špatná věta to je. Zaklepej na ni a uslyšíš, jak je dutá.

Katka Tučková říká, že se svými romány snaží napravovat historické křivdy. To je ušlechtilý záměr, ale skutečnost je taková, že lidé, na kterých se historie křivd dopustila, jsou mrtví nebo na konci života. Romány jsou v tomto ohledu jen rozvinuté způsoby konverzace. Je dobré říct „tohle nebylo správné", ale život je to, co se stalo. To, co se stalo, nebo to, co se stát nemohlo, abych byl přesnější, protože i to si často neseme s sebou. Žádná poznámka pod čarou v podobě sedmisetstránkového románu na individuálních osudech nic nezmění.

A jestli se ptáš na válku… Říká se, že ve válce múzy mlčí, já myslím, že by naopak měly křičet. Nebo aspoň dávat dobrý pozor.

JSN V jednom nedávném rozhovoru jsi mluvil o tom, jak nás populární kultura kapitalizovala – že se nám těžko psychologicky rozlišuje mezi reálným světem a reality show, a že i proto jsme tak fascinováni válkou v přímém přenosu. Ale fascinace veřejnými popravami, zločiny a hrami gladiátorů zde byla už před Netflixem. Kde se to v nás bere?

Samozřejmě že nás mezní situace fascinují – a právem. Hluboko v sobě moc dobře víme, na čem záleží. Že krev je víc než pivo. Pro každého člověka je důležité dotýkat se podstatného a dramatické události jsou jeden ze způsobů, jak to dělat. Blízkost smrti ti dává pocítit, že žiješ. Přírodní národy k tomuto účelu vyvinuly přechodové rituály, my máme tedy ten Netflix. Podobně jako konzumujeme prefabrikované jídlo, konzumujeme taky prefabrikované zkušenosti. Nedávají nám pocítit, že žijeme, ale aspoň zahánějí nudu.

JSN Jak se proměňuje náš vztah ke smrti? Vnímáme válku jinak než lidé dejme tomu před sto lety?

Albert Camus vzpomínal, jak se jeho otec někdy zkraje 20. století účastnil veřejné popravy. Sťat měl být vrah, takže Camusův otec očekával, že společně s ostatními diváky prožije zadostiučinění. Jenže když se vrátil domů, pozvracel se a přestal mluvit. Ukázala se určitá pravda těla, před níž konvenční představy o spravedlnosti blednou. Myslím, že náš vztah ke smrti se proměňuje především takto: když si ji pustíme k tělu. Ale to je právě to, co neděláme, takže náš vztah ke smrti je dnes zakrnělý, neurčitý, je to infantilní směs děsu a vzrušení. I proto nás ta válka tak fascinuje. V Evropě navíc převážilo mínění, že národy jsou jen konstrukty – a teď tohle.

JSN Když zmiňuješ Camuse – ten během alžírské války za nezávislost řekl slavné věty: „Lidé v Alžíru dnes dávají bomby do tramvají. V jedné z těch tramvají může jet i moje matka. Jestli je tohle spravedlnost, pak před ní dávám přednost svojí matce." Jsou pravdy – a říkejme jim třeba konstrukty nebo příběhy –, pro které stojí za to zabíjet nebo umírat?

To je velké téma. Asi víš, že Camus za tu větu dostal pěkně co proto. Pronesl ji v jedné diskusi bezprostředně po převzetí Nobelovy ceny, navíc v odpovědi jistému alžírskému studentovi. Takže skandál. Francouzská levice, která mu tu Nobelovku záviděla, ale která současně správně cítila, že dny kolonialismu jsou sečteny, Camusovi nemohla přijít na jméno. Jenže Camus měl mimořádně vyvinutý smysl pro morální dilemata a tohle je jedno z těch zásadních.

A já v tom Camusovi rozumím. Myslím, že kdykoli vymyslíme důležitější pravdu, než je život druhého člověka, konkrétního druhého člověka, jsme na cestě do záhuby. Říkám schválně život druhého člověka, ne lidský život – obětovat se pro něco je samozřejmě úplně jiné než někoho zastřelit, protože stojí v cestě mojí pravdě.

> Absolutní pravdy svět připravují o členitost, anulují ho. My se naopak musíme naučit vystát nejistotu, nejednoznačnost, nepoznatelnost, kladné i záporné hodnoty

JSN Kdyby dnes někdo zastřelil Putina, bylo by to v pořádku?

Vražda nikdy není v pořádku. Ale bylo by to srozumitelné.

Camus to řešil ve své hře *Caligula*. Je vražda diktátora ospravedlnitelná? Římského císaře Caligulu zavraždila roku 41 pretoriánská garda. Začátek jeho vlády měl být uspokojivý, císař se projevoval štědře vůči lidu i vojsku, a dokonce prý naslouchal básníkům. Ale pak se začal chovat čím dál podivněji, stal se podezřívavým, nevypočitatelným a začal vraždit své odpůrce. Takže Putin jak vyšitý. „Prostě jsem pochopil, že existuje jediný způsob, jak se vyrovnat bohům: stačí být tak krutý jako oni," říká Caligula. A mohl by to říct i Putin ve vztahu ke svým předchůdcům v čele SSSR.

U Camuse je to celé napojené na téma absurdity. Meursault z *Cizince* je hrdina, na kterého absurdno doléhá, ale Caligula ho začne tvrdě prosazovat. Pokud na ničem nezáleží, jak říká Meursault, je vše dovoleno? Nikoli. Velmi neochotně nechává Camus Caligulu zavraždit. Je přitom zajímavé, jak to ospravedlňuje: Caligula se provinil tím, že celý život podřídil jediné pravdě.

JSN Otázka „jediné pravdy" je možná klíčová, nejen pro dnešní dobu. Jak se vypořádat s rozporem mezi vědomím, že nikdo nemáme přístup k nějaké absolutní pravdě, a nutností podle nějaké pravdy, nějakých pravidel, žít, orientovat se? Toho rozporu ráda využívá i ruská propaganda, když prosazuje narativ „nedá se věřit nikomu a ničemu", ať jde o válku na Ukrajině, nebo třeba pandemii covidu, či globální oteplování…

Velmi mě zaujala jedna formulace, kterou ruská propaganda používala, ale kterou jsem nakonec do *Liliputina* nedostal. Říkali, že Ukrajinu vynásobí nulou. To je formulace hodná Vladimira Sorokina. Přijde mi, že přesně takto fungují absolutní pravdy – jako násobení nulou. Cokoli vynásobíš nulou, to okamžitě ztrácí svou vlastní vnitřní hodnotu; výsledek násobení nulou je pokaždé nula. Absolutní pravdy svět připravují o členitost, anulují ho. My se naopak musíme naučit vystát nejistotu, nejednoznačnost, nepoznatelnost, kladné i záporné hodnoty.

Obávám se, že žádný Mojžíš v nejbližší době na Sinaj nevystoupí. Člověk má žít podle pravidel, která si pro sebe vytvořil, a tato pravidla má vytvářet s ohledem na blaho všech. Pokud někdo místo nejisté a často frustrující snahy vytyčit území a jeho meze tvrdí, že se stejně nedá věřit nikomu a ničemu, a žádná pravidla tedy nemají smysl, není to podle mě projev kritické skepse, ale nekritické relativizace.

JSN Otázkou zůstává, jak se na těch pravidlech shodnout, zvláště dneska, v *době síťové*, kdy se rozpadají staré hierarchie a „velké příběhy" nefungují…

Na to žádný návod nemám. Ale moje zkušenost říká, že osobnostně vyspělí lidé nemají potíž spolu vycházet. Nepotřebujeme nutně velký příběh, nepotřebujeme spoléhat na staré hierarchie. Úplně stačí, když druhé nepoužíváme pro svoje vlastní účely, když jimi neucpáváme svoje vlastní díry. Vystudoval jsem sociologii, jenže jako spisovatel vlastně nevěřím, že politická řešení mohou přinést zásadní změnu. Vždy se musí shromáždit kritické množství lidí, kteří vnitřně nahlédnou, že jejich bezprostřední zájem – na moci, na zisku, na privilegované pozici – není nejzazší horizont života.

Podařilo se to v případě rasové nerovnosti, pomalu se to daří v případě nerovnosti pohlaví, nahlížíme meze růstu a máme před sebou velký úkol v podobě probíhající environmentální krize. Všechno jsou to různé druhy krize vztahu k druhému.

JSN Systémová řešení tedy podle tebe nestačí?

Společenská pravidla a systémové změny potlačují symptomy, narovnávají nejkřiklavější rozpory, a to samozřejmě má svůj význam. Ale v zásadě věřím, že v první řadě máš ty sám být změnou, kterou chceš kolem sebe vidět.

Já třeba od čtrnácti let nejím maso. Možná to zní banálně, ale masný průmysl je něco eticky neospravedlnitelného a ekologicky naprosto katastrofálního. Ta miliarda lidí, co na této planetě hladoví, hladoví hlavně proto, že obilím krmíme hospodářská zvířata. Pro planetu jsou velkochovy stejná zátěž jako veškerá doprava, a to není aktivismus, ale data OSN. Takže se prostě na některých věcech odmítám podílet, v tomto jsem žák Erazima Koháka. A věřím, že bude-li dost lidí, kteří odmítnou participovat na špinavé hře, nejsme ztraceni.